

Goudsmidsgaarde 1

Gemeente Den Haag

*Bureauonderzoek archeologische waarde en
Inventariserend veldonderzoek-boringen*

Afdeling Archeologie

Dienst Stadsbeheer

HAR 1627

Colofon

Onderzoek: Goudsmidsgaarde, gemeente Den Haag. Bureauonderzoek en Inventariserend veldonderzoek-boringen

Auteur: A.O.J. Meering (BO) en E.C. Rieffe (Ivo-b)

Uitgave: Afdeling Archeologie, Natuur- en Milieueducatie Dienst Stadsbeheer
gemeente Den Haag

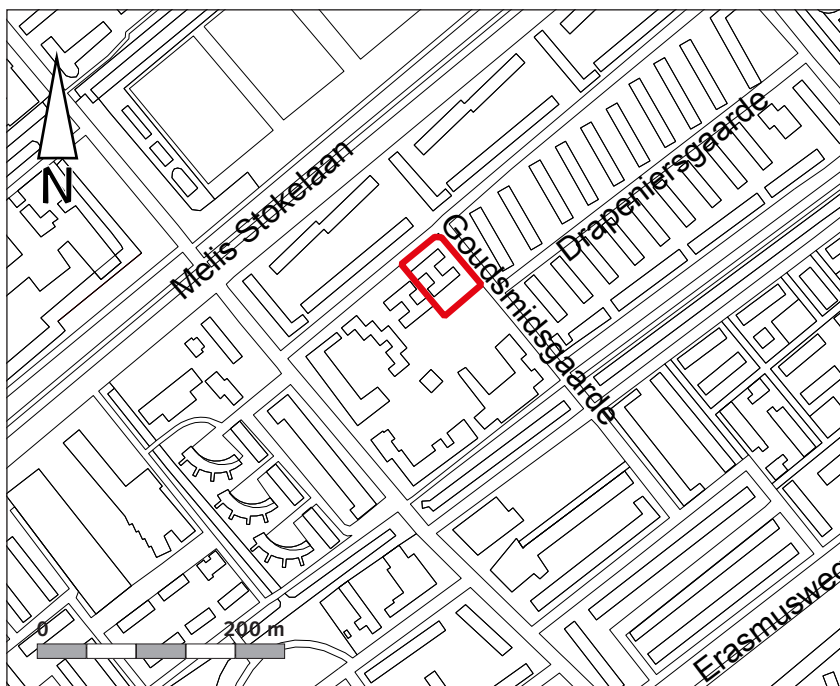
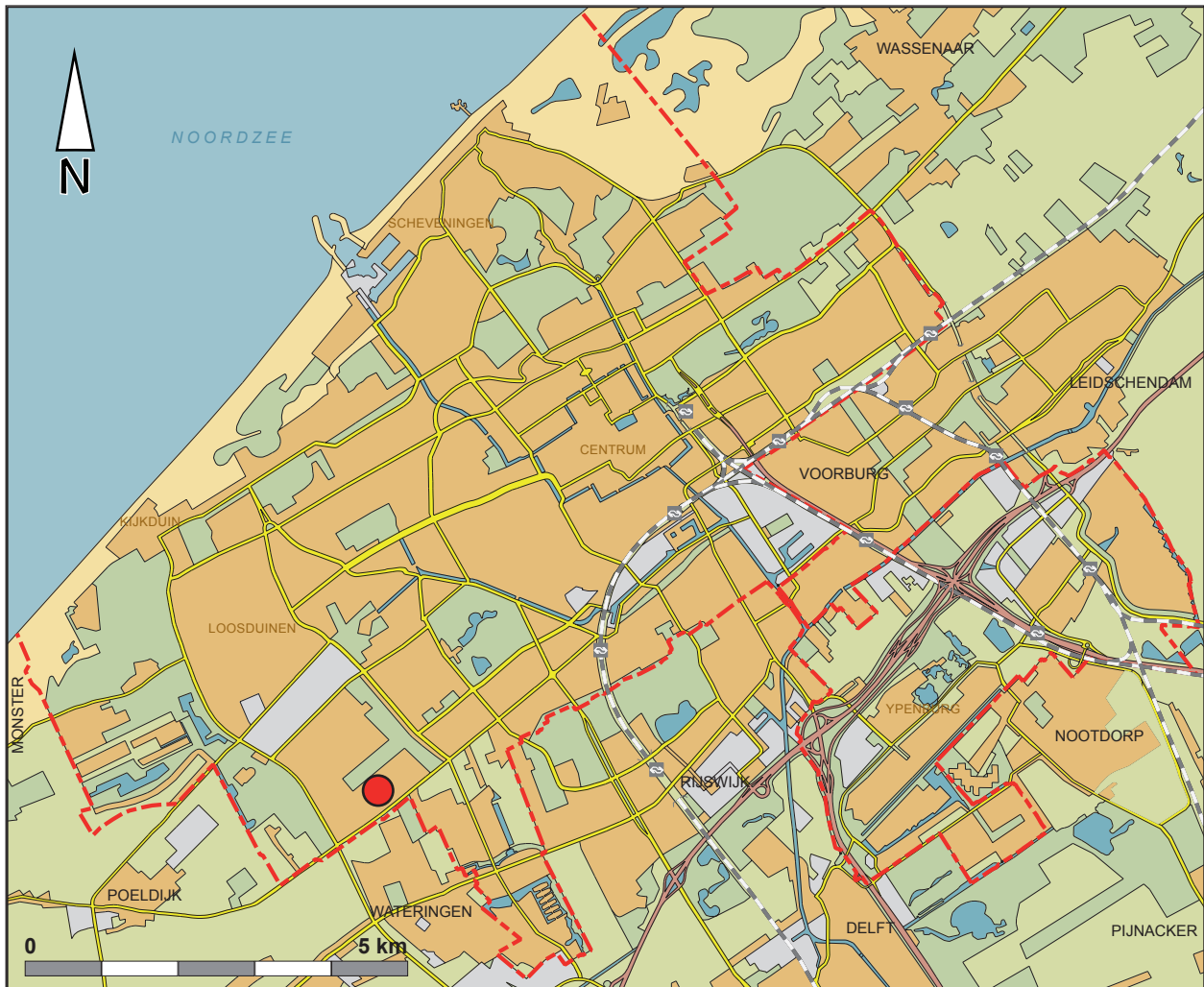
Haagse Archeologische Rapportage nummer 1627

Den Haag, 2016

ISBN: 978-94-6067-218-7

Inhoudsopgave

Administratieve gegevens en samenvatting	5
1 Inleiding	7
2 Bekende gegevens	7
2.1 Geologie	7
Algemeen	7
Plangebied	8
2.2 Archeologie en vroege geschiedenis	10
2.3 Recente geschiedenis	12
2.4 De huidige en toekomstige situatie	12
2.5 De gespecificeerde archeologische verwachting	12
3 Het booronderzoek	14
3.1 Doelstellingen en methode	14
Onderzoeksvragen	14
3.2 Resultaten en interpretatie	14
Interpretatie	16
3.3 Beantwoording onderzoeksvragen	16
4 Conclusie en selectieadvies	17
Literatuur	18
Historische kaarten	18
Verantwoording afbeeldingen	18
Bijlage 1: Tabel perioden en laagindeling	19
Bijlage 2: Boorgegevens	20

Afb. 1 Plangebied Goudsmidsgaarde en locatie in Den Haag.

Administratieve gegevens en samenvatting

Administratieve gegevens	
Projectcode	GRD16b
Gemeente	Den Haag
Toponiem	Goudsmidsgaarde 1
OM-nummer	BO: 4014143100; IVO-b: 4014435100
Kaartblad	30D
Coördinaten	77961 - 450423 (centraal)
Kadastrale aanduiding	GVH37-sectie AW-nummer 1697
Oppervlakte plangebied	Circa 1700 m ²
NAP-hoogten	Circa 0,10 m + NAP
Grondwaterpeil	Circa 1,75 - NAP
Opdrachtgever	Dienst Stedelijke Ontwikkeling, gemeente Den Haag
Uitvoerder	Afdeling Archeologie, Natuur- en Milieueducatie Dienst Stadsbeheer Gemeente Den Haag
Bevoegd gezag	B&W gemeente Den Haag
Datum veldwerk	September 2016
Datum rapportage	September 2016
Autorisatie	J.A. Waasdorp
Beheer en plaats documentatie/vondsten	Afdeling Archeologie, Natuur- en Milieueducatie Dienst Stadsbeheer Gemeente Den Haag, Spui 70 Den Haag

Uit het bureauonderzoek blijkt dat het plangebied volgens de Nieuwe geologische kaart van Den Haag en Rijswijk op de flank van een laag duin in de strandvlakte ligt. Dergelijke hoger gelegen plaatsen waren vanaf de bronstijd aantrekkelijke woonplaatsen. Eerder uitgevoerd archeologisch booronderzoek in de nabije omgeving laat echter zien dat de bodemopbouw niet altijd overeenkomt met de geologische kaart. Vanaf de middeleeuwen maakte het plangebied als weidegebied deel uit van de West Escampspolder. Tot de ontwikkeling van de woonwijk Gaarden en Dreven omstreeks het midden van de twintigste eeuw bleef het plangebied onbebouwd. Vanwege de ligging op de flank van een laag duin in de strandvlakte heeft het plangebied een archeologische verwachting voor vindplaatsen vanaf de bronstijd tot en met de nieuwe tijd. Door de waarschijnlijke afdekking met een dikke ophogingslaag kunnen vindplaatsen goed bewaard zijn gebleven. De fundering van de laagbouw in een deel van het plangebied zal waarschijnlijk niet dieper zijn aangebracht dan deze ophogingslaag.

Om de archeologische verwachting te toetsen en eventuele vindplaatsen te karteren en te waarderen, is in het plangebied een karterend booronderzoek uitgevoerd.

Het booronderzoek heeft aangetoond dat de bodemopbouw onder de ophogingslaag uit het midden van de twintigste eeuw uit een pakket homogene humeuze klei bestaat die met een scherpe ondergrens op de natuurlijk afgezette klei van het Laagpakket van Walcheren ligt. Door het ontbreken van betrouwbare stratigrafische indicatoren kan de aangetroffen klei formeel niet tot de Gantellaag (afgezet in de laatste eeuwen voor het begin van de jaartelling) worden gerekend, maar waarschijnlijk is dat wel het geval. In het plangebied komt onder de klei een laag veen voor. Deze vertoont geen sporen van veraarding (oxidatie), wat de kans op het aantreffen van archeologische resten op het veen nagenoeg uitsluit. Onder het veen ligt een begraven landschap dat onderhevig was aan getijdewerking. Een tot 35 cm dikke laag klei en kleiig zand is daarvan het resultaat. Geconcludeerd wordt dat het plangebied geen behoudenswaardige archeologie rijk is. Geadviseerd wordt dan ook geen verder onderzoek uit te voeren en het terrein vrij te geven.

1 Inleiding

De Dienst Stedelijke Ontwikkeling van de gemeente Den Haag onderzoekt de mogelijke herontwikkeling van een terrein aan de Goudsmidsgaarde 1. Het in het plangebied aanwezige schoolgebouw zou daarbij gesloopt worden om plaats te maken voor woningbouw in het kader van Kleinschalig Opdrachtgeverschap. Het plangebied ligt in de wijk Escamp, in een zone met een archeologische verwachting (Waarde 2) op de gemeentelijke Archeologische Waarden- en Verwachtingenkaart. In het plangebied kunnen zich sporen bevinden van menselijke activiteiten uit het verleden, die door bodemingrepen kunnen worden verstoord. Om zicht te krijgen op eventuele voorwaarden in het kader van de archeologische monumentenzorg, is aan de afdeling Archeologie van de gemeente Den Haag opdracht gegeven voor het uitvoeren van een bureauonderzoek (BO) en Inventariserend Veldonderzoek-boringen (IVO-b). Dit is een efficiënte werkwijze om zicht te krijgen op de mogelijke aanwezigheid van archeologische waarden in het plangebied en de kwaliteit ervan, zodat tijdig bekend wordt of er consequenties zijn voor de toekomstige ontwikkeling.

Het bureauonderzoek is uitgevoerd conform de eisen van de Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie (KNA), versie 4.0. Voor het bureauonderzoek zijn geraadpleegd: de onderzoekgegevens van de afdeling Archeologie, ARCHIS2,¹ De Nieuwe geologische kaart van Den Haag en Rijswijk,² historische kaarten, en het Haags gemeentearchief.

2 Bekende gegevens

2.1 Geologie

Algemeen

In de Haagse regio komen drie fysisch-geografische regio's bij elkaar. In het uiterste oosten wordt het landschap gedomineerd door het westelijke veengebied. In het westen wordt het landschap beheerst door het duingebied met strandwallen en strandvlaktes, terwijl het zuiden van de regio deel uitmaakt van het zuidwestelijke zeekleigebied.³ Een kenmerk van bovengenoemde regio's is dat ze onder invloed van de stijgende zeespiegel hun huidige vorm en uiterlijk hebben gekregen. Rond 4000 v. Chr. bereikte de zee in dit gebied haar grootste uitbreiding. De kustlijn liep ter hoogte van de lijn Rijswijk-Voorburg-Leidschendam-Voorschoten en werd gemarkeerd door een strandwal, de oudste in de Haagse regio. Deze strandwal loopt in zuidwestelijke richting door tot in het huidige Wateringse Veld. Als een strandwal hoog genoeg was geworden, kwam duinvorming op gang, de zogenaamde Oude Duinen of Laag van Voorburg.⁴

1 ARCHIS2 is het landelijk archeologisch registratiesysteem van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE).

2 Vos e.a. 2007.

3 Berendsen 2005.

4 In bijlage 1 bevindt zich een tabel waar de archeologische perioden zijn gekoppeld aan de in de tekst genoemde geologische laagpakketten.

In een periode van ongeveer 2000 jaar verlegde de kustlijn zich door de vorming van nieuwe strandwallen naar het westen toe. Dat gebeurde gefaseerd, waardoor tussen de strandwallen lagere gebieden aanwezig bleven, de strandvlaktes. De zee had nog wel toegang tot de lager gelegen strandvlaktes direct ten zuiden van de strandwal van Den Haag, zoals de kleiige sedimenten die we daar aantreffen bewijzen (Laagpakket van Wormer).

Omstreeks 2000 v. Chr. waren alle strandwallen gevormd en was het achterland grotendeels afgesloten van de zee. Dit leidde tot een stagnatie in de afwatering, waardoor grote moerassen ontstonden. In deze moerassen werd veen gevormd; het zogenaamde Hollandveen. In de loop van het 1ste millennium v. Chr. was uiteindelijk het hele gebied bedekt met veen, afgezien van de hoogste delen van de strandwallen. Plaatselijk was dit pakket zelfs enkele meters dik.

Rond 1000 v. Chr. vond een enorme inbraak van de zee plaats waardoor een getijdengebied ontstond in de zuidelijke regio. De grootste getijdengeul, die we kennen als 'de Gantel', erodeerde het uitgestrekte veenpakket. Vanuit de Gantel werden bovendien kleiige sedimenten afgezet die nog steeds het zuidwestelijke deel van Den Haag domineren (Gantel Laag). Vanaf het begin van de jaartelling kwam een einde aan de invloed van de Gantel en stopte de sedimentatie.

In het 1ste millennium vonden geen grote ontwikkelingen plaats; de afwatering van de Gantel verslechterde, waardoor ten zuidwesten van Den Haag opnieuw veenvorming op gang kwam. In de late middeleeuwen werd het kustgebied geteisterd door grote stormvloed, waarvan de Sint Elizabethsvloed uit 1421 de bekendste is. Voor Den Haag waren de gevolgen tweeledig. Allereerst werd de Gantel opnieuw opengebroken en werden vooral in het Westland nieuwe sedimenten afgezet (Laag van Poeldijk). Ten tweede werd door de hernieuwde activiteit van de zee een groot deel van de meest westelijke strandwal weggeslagen. Het vrijkomende zand werd door de zee weer op het land teruggebracht, waarna de wind het verder transporteerde. Het gevolg was dat de kustlijn in zuidoostelijke richting verschoof, en het oude landschap door verstuiwingen met een dik pakket zand overdekt raakte. Dit proces vond plaats over een periode van meerdere eeuwen. De reliëfrijke afdekkende zandlaag wordt Jonge Duinen of Laag van Den Haag genoemd.⁵

Plangebied

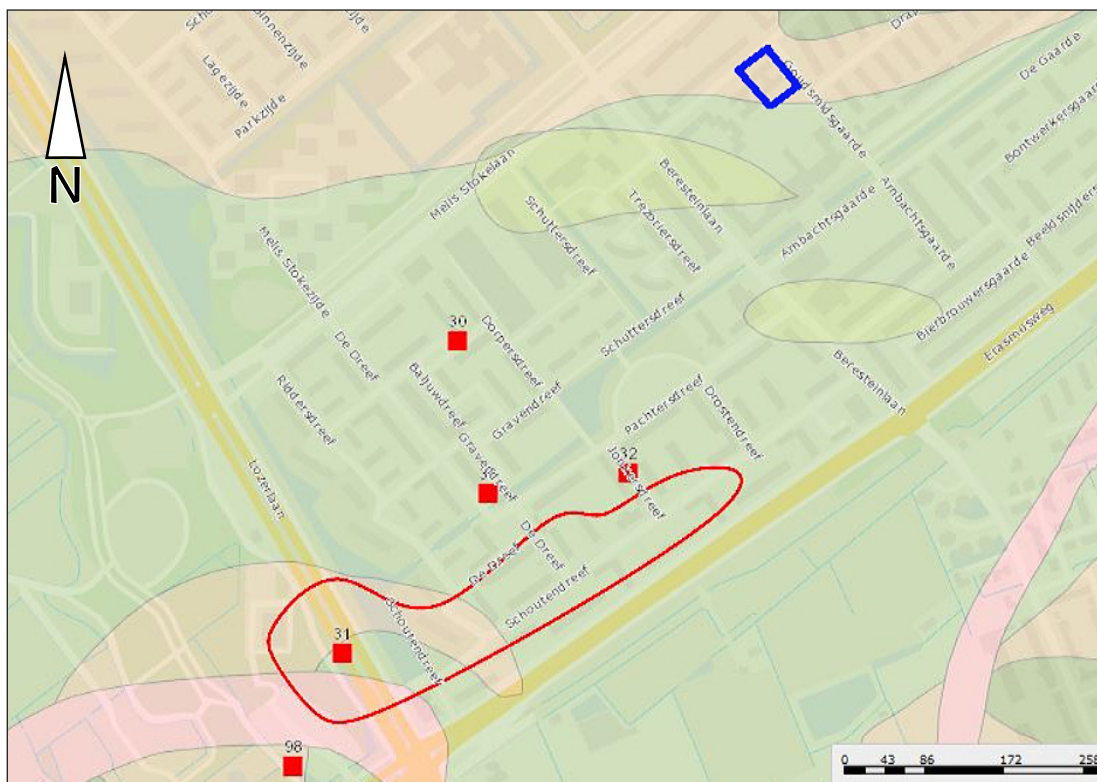
Op de Nieuwe geologische kaart van Den Haag en Rijswijk wordt in dit deel van Den Haag een strandvlakte aangegeven waar in de ondergrond duinkopjes (Laag van Voorburg) en getijdengeulen (Gantelafzettingen) voorkomen (afb. 2). Volgens de kaart ligt het plangebied op de flank van een oost-west georiënteerd breed en laag duin.

Archeologisch booronderzoek in de nabije omgeving laat echter zien dat de bodemopbouw niet altijd overeenkomt met de geologische kaart. De contouren van op de kaart aangegeven duinen in de ondergrond komen soms niet overeen met de actuele situatie. In dit gebied komen soms zandkopjes voor die vanwege hun geringe afmeting niet op de kaart weer te geven zijn. Zo is bij archeologisch booronderzoek aan de Ambachtsgaarde (GRD04b op afb. 2) langs de waterpartij in twee boringen op 2,50 m – NAP stuifzand met bodemvorming aangetroffen.⁶ Vooralsnog lijkt dit duinzand te behoren tot kleine zandkopjes, en er niet op te wijzen dat er hier in de ondergrond sprake is van een hoger gelegen zandopduiking van enige omvang waarop bewoning mogelijk was. Booronderzoek aan de Ambachtsgaarde tegenover nrs 46 t/m 80 en aan de Ambachtsgaarde 1 bevestigen dit.⁷ De bodemopbouw op beide locaties bestaat hier uit klei van de Gantellaag op Hollandveen op klei

5 Van Veen en Waasdorp 2000; Vos e.a. 2007.

6 Rieffe 2004a.

7 Meering en Rieffe 2011 en 2012.

Afb. 2 Een uitsnede van de geologische kaart van Den Haag met het plangebied.

(laagpakket van Wormer) en strandzand (Laag van Rijswijk). Dit is een typerende bodem voor de strandvlakte.

Ook geeft eerder onderzoek aanleiding te veronderstellen dat het grote duin dat op de Nieuwe geologische kaart staat aangegeven, en waarop het plangebied ligt, verder naar het zuiden doorloopt. Bij booronderzoek in 2012 op het terrein naast Goudsmidsgaarde 1 werd in twee boringen grenzend aan de zuidrand van het huidige plangebied op 2,40 m – NAP duinzand aangetroffen dat tot de Laag van Voorburg behoort, afgedekt door Hollandveen en Ganteklei.⁸ In een boring was sprake van een humeuze bodem op het duin.

Ook bij booronderzoek aan de Beresteinlaan 110-112 bleken twee boringen nabij de Wolweversgaarde op de flank van een duin te liggen.⁹

Ten slotte dient een onderzoek tegenover en oostelijk van het plangebied, langs de Goudsmidsgaarde, vermeld te worden. Hier werd in 2002 in een drietal boringen onder een dikke verstoring-slaag van 1-2 m een pakket klei op veen aangetroffen. Er is niet diep genoeg geboord om vast te stellen of onder het veen sprake was van duinzand. Wel is geconstateerd dat de top van het veen was geoxideerd. Dat wijst erop dat deze laag, voordat de klei van het Gantelsysteem hierop werd afgezet, enige tijd aan de oppervlakte heeft gelegen en kans zag te verdrogen. Mogelijk kan in de prehistorie op het drogere veen gewoond zijn. Aan de Hoogeveenlaan is op een dergelijk veraard veenpakket aardewerk uit de (midden)ijzertijd aangetroffen.¹⁰

⁸ Meering en Rieffe 2012.

⁹ Boonstra en Rieffe 2010.

¹⁰ Rieffe 2002.

2.2 Archeologie en vroege geschiedenis

Uit het plangebied zelf zijn geen archeologische waarden bekend. De Archeologische Waarden- en Verwachtingenkaart van de gemeente Den Haag geeft wel een archeologische verwachting aan voor het plangebied.¹¹ Deze verwachting hangt rechtstreeks samen met de ligging op een duin in de strandvlakte. Een dergelijk hoger gelegen duin was vanaf de bronstijd tot in de Romeinse tijd een aantrekkelijke bewoningslocatie. De lagere delen van de duinen en de strandvlaktes werden daarbij benut als jaag- en voedselverzamelgebieden en/of landbouwgronden. Sporen van landgebruik in de Romeinse tijd zijn onder meer gevonden bij booronderzoek aan De Gaarde, waar greppels zijn aangetroffen en verploegde niveaus.¹²

Op een hoger gelegen duin bij De Uithof zijn sporen van een nederzetting uit de midden ijzertijd gedocumenteerd (vindplaats 77 op afb. 2).¹³ Dat dergelijke hoger gelegen duintjes in principe archeologisch kansrijk zijn, wordt ook bevestigd door de vindplaats uit de ijzertijd die circa 900 m ten zuidwesten van het plangebied aan de Lozerlaan is aangetroffen (vindplaats 98 op afb. 2). Naast een cultuurlaag werden de resten van een huisplattegrond met sporen van een haard blootgelegd. Daarnaast bevonden zich enkele afvalkuilen. Ook werd er rijkversierd aardewerk aangetroffen.¹⁴ Op de oeverwal die op deze zandopduiking is gevormd door een Gantelgeul, lag een grote inheems-Romeinse nederzetting (vindplaats 31 op afb. 2).¹⁵ Onder de vele aangetroffen grondsporen bevond zich een opvallende vierkante structuur, een Cananefaats heiligdom. Er werden veel luxe gebruiksgoederen aangetroffen, waaronder divers import aardewerk, bronzen armbanden en een bronzen kan.¹⁶

Oostelijk van het plangebied, aan de Erasmusweg, is een Romeinse vindplaats - vermoedelijk een nederzetting - aangetroffen op een oeverwal (vindplaats 35 op afb. 2).¹⁷ Aan de Jonkersdreef, circa 450 m vanaf het plangebied, is in 1957 aardewerk uit de midden ijzertijd gevonden en in hetzelfde jaar kwamen in een bouwput aan de Gravendreef Romeinse en laatmiddeleeuwse aardewerkscherpen aan het licht (vindplaatsen 32 en 33 op afb. 2).

De strandvlakte werd zowel in de late prehistorie, de Romeinse tijd, als in de middeleeuwen en nieuwe tijd voornamelijk gebruikt voor landbouw en veeteelt. Tijdens de late prehistorie en in het bijzonder de (midden)ijzertijd was de strandvlakte een veenmoeras. Maar op sommige plaatsen slaagden krekken erin zoveel water uit het moeras af te voeren, dat er bewoning op het verdroogde veen mogelijk werd. Deze veraarde veenlaag is onder meer aangetoond bij archeologisch onderzoek aan de Hoogeveenlaan, Schoolzijde/Groenezijde en de Exlostraat.

11 Alkemade 2011.

12 Rieffe 2001.

13 Het betreft hier vindplaats 77, opgegraven door de gemeente Den Haag in 1984. Er werd direct onder het maaiveld een cultuurlaag aangetroffen met enkele humeuze kuilen en een mogelijke waterput. Zowel in de cultuurlaag als in de sporen bevond zich aardewerk (Van Veen en Waasdorp 2000, p. 56).

14 Het betreft hier vindplaats 98, opgegraven door de gemeente Den Haag in 1991 (Van Veen en Waasdorp 2000, p. 62).

15 Het betreft hier vindplaats 31. Er zijn waarnemingen uitgevoerd door de AWN in 1957-1966. De afdeling Archeologie heeft in 1990 een waarneming uitgevoerd en opgravingen in 1992-1994 en 2000 (Van Veen en Waasdorp 2000, p. 43).

16 Van Zoolingen 2010.

17 Het betreft hier vindplaats 35. In de slootwand werd in 1960 door de AWN een cultuurlaag waargenomen met daarin inheems aardewerk, botmateriaal en een fibula (Van Veen en Waasdorp 2000, p. 44). Booronderzoek in 2003 (zie afb. 2: ERW03b) toonde verder aan dat het om een grote vindplaats gaat, gelegen in de binnenbocht van een geul (Rieffe 2004b, p. 7 en 8).

Afb. 3 Uitsnede van de kaart van Kruikius uit 1712 met de verkaveling in het plangebied.

Vanaf 1000 v. Chr. maakten zeedoorbraken vanuit de Maasmonding van de strandvlakte opnieuw een nat en onbewoonbaar gebied.

In de middeleeuwen werd het natte landschap in opdracht van de graven van Holland grootschalig ontwaterd door het graven van sloten en daarna ontgonnen voor akkerbouw. Enige tijd na deze ontginning werd inpoldering noodzakelijk omdat de bodem sterk begon in te klinken. Doordat het gebied lager kwam te liggen, werd het te nat voor akkerbouw en alleen nog maar geschikt als weidegrond.¹⁸

De kaart van Delfland, vervaardigd door Kruikius in 1712, laat duidelijk zien dat het plangebied in met slootjes omringd weideland lag, in de zogenoemde West Escampspolder (afb. 3). Het noordelijk deel van het plangebied wordt doorsneden door een sloot. Op enige afstand westelijk van het plangebied liep een weg, de Lozerlaan. Tegenwoordig ligt hier de Beresteinlaan en is de Lozerlaan iets verder naar het westen verlegd. Verspreid in het landschap lag een aantal boerderijen, maar niet in de directe omgeving van het plangebied. Het is aannemelijk dat het verkavelde land bij één van deze boerderijen hoorde. De 16de-eeuwse boerderij ten noordwesten van het plangebied, aan de overzijde van de oude Lozerlaan, wordt op recentere kaarten 'Vrederust' genoemd. Bij de inrichting van de wijk in de jaren vijftig en zestig van de vorige eeuw, zijn bij archeologisch onderzoek de middeleeuwse (11de- tot 14de-eeuwse) resten aangetroffen van de voorganger van deze boerderij (vindplaats 30 op afb. 2).¹⁹

¹⁸ Stal en Kersing 2004, pag. 27-29.

¹⁹ Het betreft hier vindplaats 30. Opgraving en waarneming in 1957 en 1958 door de voormalige Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek (thans RCE) en de gemeente Den Haag (Van Veen en Waasdorp 2000, p. 42).

2.3 Recente geschiedenis

De recente gebruiksgeschiedenis geeft inzicht in aard en omvang van mogelijke verstoringen van de bodemopbouw, waardoor eventuele archeologische waarden verloren kunnen zijn gegaan.

Het gebied blijft tot in de jaren vijftig van de vorige eeuw in gebruik als weidegrond. Tussen 1956 en 1967 wordt het gebied bebouwd en vormt het onderdeel van de buurt Dreven en Gaarden, gelegen in de wijk Vrederust. De wijk werd vernoemd naar de boerderij Vrederust die aan de westkant van de oude Lozerlaan gelegen was (zie par. 2.2).

Het plangebied zelf bleef nog tot 1969 onbebouwd. Uit dat jaar dateert het bestaande pre-fab éénlaags schoolgebouw. Het was tot 1985 in gebruik als kleuterschool Kleutergaarde en laatst in gebruik als jeugdzorgcentrum.

Bij eerder uitgevoerd booronderzoek in de omgeving van het plangebied is gebleken dat het gebied met minimaal 1 – 1,5 meter zand is opgehoogd, waarschijnlijk voorafgaand aan de bouw van de wijk. Het is waarschijnlijk dat een dergelijke laag zich ook in het plangebied bevindt. Deze ophogingslaag zal een conserverende werking hebben gehad voor de eventueel aanwezige archeologische waarden.

Wat betreft gegevens met betrekking tot bodemverstoring in de vorm van verontreinigingen: op deze locatie is in 2009 een milieukundig bodemonderzoek uitgevoerd bij een voormalige ondergrondse olietank. Hierbij zijn geen verontreinigingen met minerale olieproducten aangetroffen. Verder is er geen bodeminformatie over deze locatie bekend.

2.4 De huidige en toekomstige situatie

Het plangebied ligt aan de Goudsmidsgaarde, op de hoek van de Wolweversgaarde in stadsdeel Escamp. De exacte ligging en contouren worden weergegeven in afbeelding 1. Ten tijde van het bureauonderzoek is het schoolgebouw in het plangebied nog niet gesloopt. Het overige deel van het plangebied bestaat uit verharding, groen en een klein speelterrein. In de toekomst worden in het plangebied mogelijk woningen gebouwd. De bouwplannen staan nog niet vast, er worden twee varianten onderzocht: appartementen of grondgebonden eensgezinswoningen.

2.5 De gespecificeerde archeologische verwachting

Het plangebied heeft een archeologische verwachting voor vindplaatsen vanaf de bronstijd tot en met de nieuwe tijd vanwege de ligging op de flank van een laag duin in de strandvlakte. Op basis van gegevens uit eerder onderzoek in de directe omgeving kan hierbij gedacht worden aan nederzettingen en bewoningssporen vanaf de bronstijd, aan landbouwsporen vanaf de late prehistorie tot en met de nieuwe tijd en aan sporen van ontginning en verkaveling vanaf de volle/late middeleeuwen tot en met de nieuwe tijd.

Eventuele sporen uit de bronstijd tot en met de midden-ijzertijd op een duin zullen direct op het zand voorkomen en vanaf de late ijzertijd in of op de klei van de Gantellaag. In een strandvlakte worden sporen voor de bronstijd tot en met de midden-ijzertijd verwacht onder, in of op het veen.

Vanaf de late ijzertijd worden ze verwacht op de klei van de Gantel. Verwacht kan worden dat er op de oorspronkelijke bodem een ophogingslaag is aangebracht van minimaal 1 meter. De verwachting is dat de oorspronkelijke bodemopbouw in het plangebied nog vrij intact is, een bij de bouw van de woonwijk opgebrachte ophogingslaag kan archeologische niveaus hebben afgedekt en beschermd. Als er sprake is van een ophogingslaag, dan zal de fundering van de laagbouw in een deel van het plangebied waarschijnlijk niet dieper zijn aangebracht dan deze ophogingslaag. De staat van conservering van eventuele in het plangebied aanwezige archeologische vindplaatsen in de top van het veen en op de klei zal in het algemeen goed zijn. In deze natte omstandigheden kan vooral organisch materiaal goed tot zeer goed bewaard zijn.

Eventuele nieuwbouwplannen kunnen leiden tot verstoring van de mogelijk aanwezige archeologische waarden. Om de archeologische verwachting te toetsen en eventuele vindplaatsen te karteren en te waarderen, is in het plangebied een karterend booronderzoek uitgevoerd.

3 Het booronderzoek

3.1 Doelstellingen en methode

Voor het karterende booronderzoek is een Plan van Aanpak (PvA) opgesteld. De boringen zijn erop gericht uitsluitend te geven over de mate van intactheid van de bodem, en de aan- of afwezigheid van eventuele archeologische vindplaatsen.

De 13 uitgevoerde boringen zijn uitgevoerd als gecombineerde edelman – gutsboringen. De boringen zijn beschreven conform de Archeologische sediment beschrijving ASB en voor zover satellietontvangst goed was, ingemeten met behulp van GPS.

In afwijking van het PvA, is na de eerste vier boringen niet meer met een 12 cm Edelman geboord omdat duidelijk was dat archeologische waarden in de top van de Gantellaag ontbraken. Ook boren met een 6 cm guts bleek niet nodig omdat de top van het Hollandveen niet veraard was.

Onderzoeksvragen

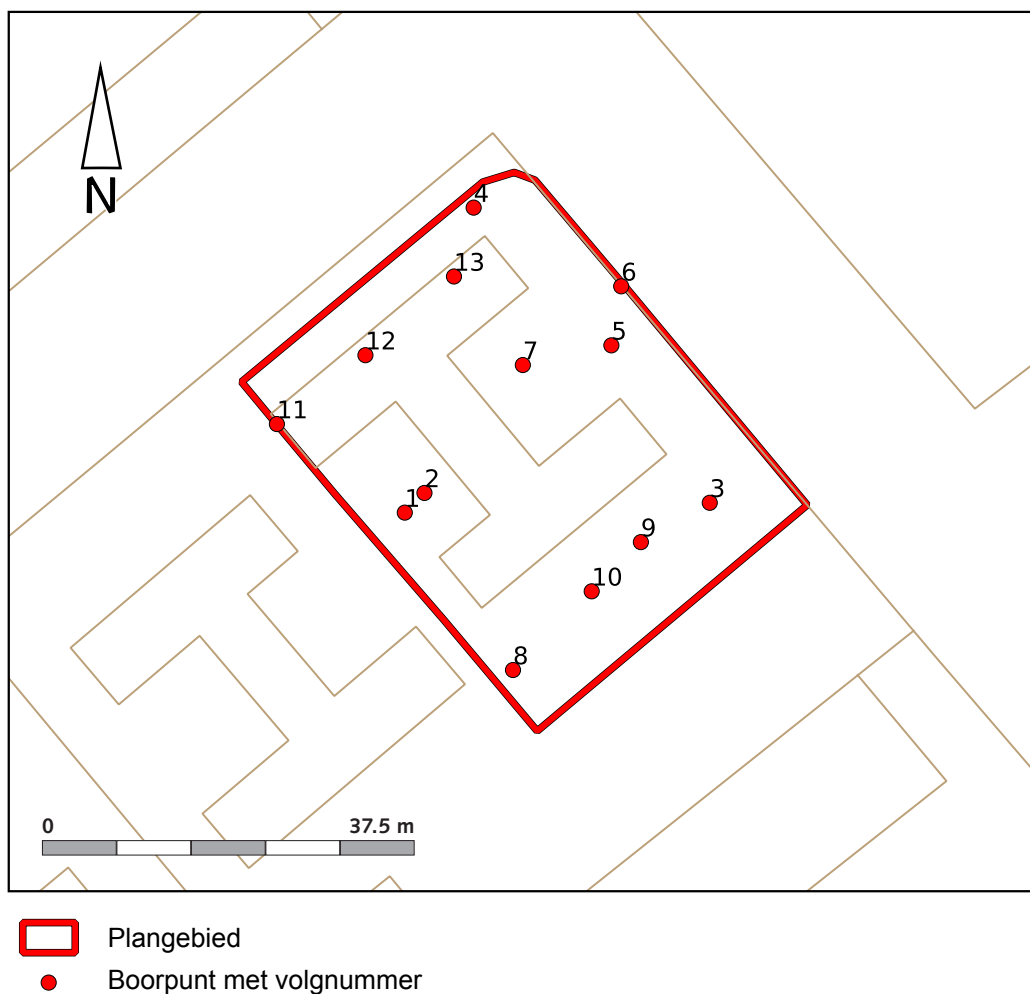
1. Is in het onderzoeksgebied sprake van een ophogingspakket en zo ja, hoe dik is dat?
2. Is de oorspronkelijke bodemopbouw bewaard gebleven? Zo nee, in hoeverre is deze verstoord?
3. Stemmen deze gegevens overeen met de data zoals die op de geologische kaart vermeld staan?
4. Is er sprake van veen en zo ja is veraarding aantoonbaar?
5. Is er sprake van een duidelijke bodem op of in de Gantelklei?
6. Zo ja, vertonen deze bodems/oppervlakken archeologische indicatoren (scherfjes, houtskool) ?

3.2 Resultaten en interpretatie

Voor het onderzoek zijn in totaal tien geslaagde boringen, dat wil zeggen boringen tot in het duin of strandzand van de Laag van Voorburg, respectievelijk Rijswijk, gezet. Daarnaast liepen drie boringen (nrs. 1, 5 en 6) dicht onder maaiveld vast in grof (beton) puin. Deze worden verder niet meer besproken. De boringen 11 – 13 konden door slechte satellietontvangst niet goed met behulp van GPS worden ingemeten. De locatie hiervan is bepaald aan de hand van terreinkenmerken. De overige boringen konden wel goed worden ingemeten met behulp van GPS. De boringen zijn beschreven conform de ASB. De beschrijvingen zijn opgenomen in bijlage 2; afbeelding 4 toont de locatie van de boorpunten binnen het plangebied.

Binnen het boorproject vormen de boringen 2 – 4 de facto de verkennende fase van het onderzoek: hoe ziet de bodemopbouw eruit, hoe ernstig is deze door (sub)recente bodemingrepen verstoord geraakt en hoe goed stemmen het beeld van de geologische kaart uit 2007 voor het plangebied en datgene wat daadwerkelijk in de ondergrond aanwezig is overeen. De boringen 7 – 13 vormen de karterende fase van het onderzoek, op basis waarvan het (de)selectieadvies voor het plangebied verder is onderbouwd.

In het plangebied is een laag opgebrachte grond aanwezig van 1 (boringen 2 en 12) tot 1,5 m (boring 10) dik, onderkant op 0,95 m – NAP (boring 2) of dieper. Onder deze laag grond die bestaat

Afb. 4 Locatie boorpunten.

uit zowel (grof) schelphoudend zand, klei als brokken veen, bestaat de bodemopbouw uit klei op veen op klei op zand of klei op veen op zand. Bij het bovenste pakket gaat het om een laag siltige bruine klei met daarin een enkele spikkel baksteen (boring 9), of een scherp roodbakkend geglaazuurd aardewerk (boring 2). De overgang van deze humeuze laag naar de klei eronder (Laagpakket van Walcheren) is messcherp, wellicht als gevolg van meerdere fasen ploegen / akkerbouw in het gebied. Deze humeuze bodem ontbreekt in de boringen 3, 7 en 8. In boring 7 is wel een vuile laag brokkelige klei herkend met daarin nog wat baksteenpuin: de locatie stemt min of meer overeen met de ligging van één van de sloten zoals die op "Kruikius" staat weergegeven (zie ook afb. 3). Op de overgang tussen de opgebrachte grond en de natuurlijke bodem is in boring 3 een messing naaldachtig object van onduidelijke ouderdom gevonden.

De overgang tussen de klei van het Laagpakket van Walcheren en het onderliggende Hollandveen is veelal geleidelijk. Aan de top van het veen is nergens sprake van veraarding – oxidatie. In het veen zelf is wat (archeologisch niet significante) variatie herkenbaar met veelal aan de basis wat meer houtachtige resten en bovenin wat meer gras of rietachtige resten.

Alleen in de boringen 3, 8 en 9 is onder het veen, conform de geologische kaart, direct (duin)zand aangetroffen. In de overige geslaagde boringen is tussen het zand en het veen een laag klei van variabele dikte (5 tot 35 cm) aangetroffen.

Interpretatie

De bodemopbouw in het plangebied, zoals bij het booronderzoek is aangetroffen, wijkt af van de Nieuwe geologische kaart van Den Haag en Rijswijk. In het plangebied is onder het veen verschillende keren een laagje klei aangetroffen van 5, tot maximaal 35 (boring 13) cm dik, afgezet op strandzand. In de (directe) omgeving van het plangebied komt wel lokaal duinzand voor. Deels sluit dat zand aan op het duinzand dat in de boringen 3, 8 en 9 werd aangetroffen. Voor de archeologische verwachting kan deze afwijking significant zijn: waarschijnlijk zijn de afgebeelde duinen slechts marginaal hogere zandplaten te midden van een verder door eb en vloed sterk beïnvloed getijden-landschap. De top van het aangetroffen veen kenmerkt zich door het ontbreken van veraarding. Het veen is dus nooit droog komen te liggen, wat de kans op antropogene resten van met name nederzettingen uit de periode bronstijd – midden ijzertijd binnen het plangebied nagenoeg uitsluit. De klei op het veen ontbeert archeologische indicatoren. Juist die indicatoren zijn de bron om dit kleipakket verder (nauwkeuriger) in te delen dan “Laagpakket van Walcheren”. Het is wel aannemelijk dat het gehele pakket klei tot de Gantellaag behoort. In geen van de boringen is aan de bovenkant van deze laag, die op 0,95 m – NAP of lager ligt, een restant natuurlijke bodemvorming herkend. Het is zeer aannemelijk dat die bodem er wel degelijk geweest is: de klei is omstreeks 2000 jaar geleden afgezet en vormde, voor zover valt na te gaan, het maaiveld vanaf dat moment tot aan de realisatie van Vrederust als woonwijk. Wat wel in vrijwel elke boring is herkend, is een scherpe grens tussen een bruine humeuze oude bouwvoor en de onderliggende natuurlijke klei. Die scherpe grens is wellicht het gevolg van relatief intensieve landbouw in de periode dat de klei door natuurlijke ontwatering nog geschikt was voor de verbouw van akkerbouwgewassen en het daarmee gepaard gaande ploegen. Bij dit vermoedelijk meermalen ploegen is het oorspronkelijke maaiveld (inclusief eventueel aanwezige archeologie) geheel gehomogeniseerd. Het intensieve boorgrid dat in het plangebied is neergelegd heeft qua artefacten in deze homogene bodem geen aanwijzingen opgeleverd dat bij de akkerbouwactiviteiten een huisplaats uit de Romeinse tijd of vroege middeleeuwen verstoord is geraakt. Als dat wel zo was geweest, was vrijwel zeker herkenbaar aardewerk opgeboord. Voor de late middeleeuwen en nieuwe tijd werden, op basis van historische bronnen in het plangebied, geen huisplaatsen verwacht. Wel verwacht, en vermoedelijk ook aangetoond in boring 7, werd een sloot die in de 17de eeuw open lag.

3.3 Beantwoording onderzoeksvragen

1. *Is in het onderzoeksgebied sprake van een ophogingspakket en zo ja, hoe dik is dat?*
Ja, dat is aanwezig en varieert in dikte tussen 1 en 1,5 meter.
2. *Is de oorspronkelijke bodemopbouw bewaard gebleven? Zo nee, in hoeverre is deze verstoord?*
Het oorspronkelijke maaiveld van de jongste natuurlijke afzetting is (vermoedelijk door verploegen) verstoord geraakt, voor de rest is de natuurlijke bodemopbouw bewaard gebleven.
3. *Stemmen deze gegevens overeen met de data zoals die op de geologische kaart vermeld staan?*
Met name onder het in het gehele gebied aanwezige Hollandveen wijkt de bodemopbouw af van datgene wat op de geologische kaart staat afgebeeld. Een groot deel van het plangebied heeft voorafgaand aan de opbouw van het veen nog merkbaar onder invloed van een getijden-

milieu gestaan, afgaande op de aangetroffen kleilaag van 5 tot 35 cm dik. Van een duin zoals afgebeeld op de Nieuwe geologische kaart is binnen het plangebied geen sprake.

4. *Is er sprake van veen en zo ja is veraarding aantoonbaar? In het plangebied is veen overal aanwezig, de top hiervan is nergens door veraarding aangetast.*

5. *Is er sprake van een duidelijke bodem op of in de Gantelklei?*

Vanwege het ontbreken van betrouwbare stratigrafische indicatoren kan de aangetroffen klei formeel niet tot de Gantelklei worden gerekend. De bruine humeuze kleilaag direct onder de ophogingslaag vormde de bouwvoor en het maaiveld tot in het midden van de twintigste eeuw. Deze bodem ligt over het algemeen met een scherpe grens op de natuurlijk afgezette sedimenten eronder.

6. *Zo ja, vertonen deze bodems/oppervlakken archeologische indicatoren (scherfjes, houtskool) ?*

Archeologische indicatoren zijn niet op een zodanige manier aangetroffen dat dit in verband gebracht kan worden met woonkernen. De bodem direct onder de ophogingslaag is als antropogeen beïnvloede bodem te kenmerken, met onder andere een messing naald, minieme fragmentjes baksteen en een enkele roodbakende geglazuurde scherf aardewerk. Het gaat hierbij om de in het bureauonderzoek gememoreerde (laat) middeleeuwse akkerlaag, welke in een later stadium naar weiland is getransformeerd.

4 Conclusie en selectieadvies

Het booronderzoek laat zien dat de bodemopbouw onder de ophogingslaag uit het midden van de 20ste eeuw uit een pakket homogene humeuze klei bestaat die met een scherpe ondergrens op de natuurlijk afgezette klei van het Laagpakket van Walcheren ligt. Door het ontbreken van betrouwbare stratigrafische indicatoren kan de aangetroffen klei formeel niet tot de Gantellaag (afgezet in de laatste eeuwen voor het begin van de jaartelling) worden gerekend, waarschijnlijk is dat echter wel het geval. Het ontbreken van vondstmateriaal uit de bronstijd, ijzertijd of Romeinse tijd maakt de aanwezigheid van een vindplaats uit die periodes uiterst onwaarschijnlijk. Wellicht is er sprake van een akkerniveau uit de late middeleeuwen of nieuwe tijd, maar dat wordt niet als behoudenswaardig beschouwd.

In het plangebied komt onder de klei een laag veen voor. Deze vertoont geen sporen van veraarding (oxidatie), wat de kans op het aantreffen van archeologische resten op het veen nagenoeg uitsluit. Onder het veen ligt een begraven landschap dat onderhevig was aan getijdewerking. De tot 35 cm dikke laag klei en kleilig zand is daarvan het resultaat. Archeologie is hier niet aangetoond en vanwege de natte omstandigheden ook erg onwaarschijnlijk.

Bovenstaande maakt duidelijk dat in het plangebied geen sprake is van behoudenswaardige archeologie. Geadviseerd wordt daarom geen verder onderzoek uit te voeren en het terrein vrij te geven voor de voorgenomen ontwikkelingen.

Literatuur

- Berendsen, H.J.A., 2005, *Landschappelijk Nederland. De fysisch-geografische regio's*. (Fysische geografie van Nederland). Assen.
- Boonstra, Y.M., en E.C. Rieffe, 2010, *Beresteinlaan 110-112 Gemeente Den Haag. Bureauonderzoek en Inventariserend Veldonderzoek-boringen*. (Rapport 0925). Den Haag.
- Meering, A.O.J., en E.C. Rieffe, 2011, *Ambachtsgaarde, tegenover nrs. 46 t/m 80 Gemeente Den Haag. Bureauonderzoek en Inventariserend Veldonderzoek-boringen*. (Rapport 1135). Den Haag.
- Meering, A.O.J., en E.C. Rieffe, 2012, *Ambachtsgaarde 1 Gemeente Den Haag. Bureauonderzoek en Inventariserend Veldonderzoek-boringen*. (Rapport 1218). Den Haag.
- Rieffe, E.C., 2001, *Boringen en proefputonderzoek Gaarde*. (Intern rapport DSB-Archeologie). Den Haag.
- Rieffe, E.C., 2002, *Booronderzoek Gaarde*. (Intern rapport DSB-archeologie). Den Haag.
- Rieffe, E.C., 2004a, *Booronderzoek Ambachtsgaarde*. (Intern rapport DSB-archeologie). Den Haag.
- Rieffe, E.C., 2004b, *Standaard archeologische inventarisatie en aanvullende archeologische inventarisatie Groenzone Erasmusweg*. Den Haag.
- Stal, K., en V. Kersing, 2004, 'Ruimtelijke ontwikkeling in de late Middeleeuwen' in: J.G. Smit (red.), *Den Haag. Geschiedenis van de stad. Deel 1: vroegste tijd tot 1574*. Zwolle.
- Veen, M.M.A. van, en J.A. Waasdorp, 2000, *Archeologische-geologische kaart van Den Haag*. (Haagse Oudheidkundige Publicaties 5). Den Haag.
- Vos, P.C., E.C. Rieffe, en E.E.B. Bulten, 2007, *Nieuwe geologische kaart van Den Haag en Rijswijk*. Den Haag.
- Zoolingen, R.J. van (red.), 2010, *Een Cananefaatse cultusplaats. Inheems-Romeinse bewoning aan de Lozerlaan, Den Haag*. (Haagse Oudheidkundige Publicaties 12). Den Haag.

Historische kaarten

Kruikius kaart van Delfland 1712. Heruitgave 1988, Alphen aan den Rijn.

Verantwoording afbeeldingen

- Afb. 1 Plangebied Goudsmidsgaarde en locatie in Den Haag (gemeente Den Haag).
- Afb. 2 Een uitsnede van de geologische kaart van Den Haag met het plangebied (gemeente Den Haag).
- Afb. 3 Uitsnede van de kaart van Kruikius uit 1712 met de verkaveling in het plangebied (Hoogheemraadschap van Delfland).
- Afb. 4 Locatie boorpunten (gemeente Den Haag).

Bijlage 1: Tabel perioden en laagindeling

Archeologische perioden	Jaren v/n Chr.	Laageenheden	
		Duin- en strandzanden	Mariene getijdenafzettingen
Moderne tijd	2000	A	E
Middeleeuwen	1500		
	1000		
Romeinse tijd	500	B	F/G
IJzertijd	0		
	500		
Bronstijd	1000	B	D
	1500		
	2000		
Neolithicum	2500	B	J/K
	3000		
	3500		
	4000		
Mesolithicum	4500	C	J/K
	5000		
	6000		
Laat-Paleolithicum	7000	D	J/K
	8000		
	9500		
	11750		

- A: Laag van Den Haag (voorheen Jonge Duinen)
- B: Laag van Voorburg (voorheen Oude Duinen)
- C: Laag van Ypenburg (voorheen Oude duinen)
- D: Laag van Rijswijk (voorheen Strandzanden)
- E: Laag van Poeldijk (voorheen Duinkerke II /III Afzettingen)
- F: Gantel Laag, kleiige afzettingen (voorheen Duinkerke I Afzettingen)
- G: Gantel Laag, zandige afzettingen (voorheen Duinkerke I Afzettingen)
- J: Laagpakket van Wormer, kleiige afzettingen (voorheen Afzettingen van Calais)
- K: Laagpakket van Wormer, zandige afzettingen (voorheen Afzettingen van Calais)

Bijlage 2: Boorgegevens

Laag	NEN-naam
Ks2	Klei matig siltig
Ks3	Klei sterk siltig
Ks4	Klei uiterst siltig
V	Veen mineraalarm
Vk3	Veen sterk kleiig
Vz3	Veen sterk zandig
Zkx	Zand kleiig
Zs1	Zand zwak siltig
x	Verstoring

Boornummer	Bovenkant laag (m NAP)	Onderkant laag (m NAP)	Laag	Hoofdkleur	Bijkleur	Tint	Houtskool	Aardewerk	Humus	Ijzeroxide	Opmerkingen
1	0.05	-0.05	x								vastgelopen op beton
2	0.05	-0.95	x								
	-0.95	-1.35	Ks3	grijs	bruin	donker			3		scherpe ondergrens; roodbakend gegla- zuurd aardewerk
	-1.35	-2.05	Ks3	grijs	blauw	licht					
	-2.05	-2.25	V	bruin	grijs						
	-2.25	-2.55	V	bruin	rood						
	-2.55	-2.60	Ks2	grijs							
	-2.60	-2.80	Zs1	grijs							
3	-0.05	-1.35	x								
	-1.35	-1.55	Ks3	grijs	blauw	licht					Vondst: messing naald- achtig object; recent
	-1.55	-2.15	Ks3	grijs		donker			1		
	-2.15	-2.35	V	bruin		donker					verdrongen top veen; geen oxidatie
	-2.35	-2.60	V	bruin							
	-2.60	-2.65	Zs1	grijs							
4	-0.35	-1.65	x								
	-1.65	-1.80	Zkx	bruin					2		scherpe ondergrens
	-1.80	-2.20	Ks3	grijs	blauw	licht					
	-2.20	-2.45	Vz3	bruin		donker					verdrongen overstoven veen
	-2.45	-2.95	V	bruin	grijs						
	-2.95	-3.05	Ks2	grijs							

Boornummer	Bovenkant laag (m NAP)	Onderkant laag (m NAP)	Laag	Hoofdkleur	Bijkleur	Tint	Houtskool	Aardewerk	Humus	IJzeroxide	Opmerkingen
	-3.05	-3.25	Zs1	grijs							
5	0.10	-0.30	x								
6	-0.25	-0.65	x								
7	0.25	-1.15	x								
	-1.15	-1.60	Ks3	grijs	blauw	licht					
	-1.60	-2.15	Vk3	grijs	bruin	vlek-kerig					brokkelige klei , oude sloot (te zien op Krui-kius); baksteen puntjes
	-2.15	-2.50	V	bruin							
	-2.50	-2.55	Ks2	grijs		licht					
	-2.55	-2.65	Zs1	grijs							
8	0.00	-1.40	x								
	-1.40	-2.00	Ks3	grijs							
	-2.00	-2.60	V	bruin							
	-2.60	-2.80	Zs1	grijs		licht					
9	0.00	-1.30	x								
	-1.30	-1.50	Ks3	grijs		donker					met baksteen; scherpe ondergrens
	-1.50	-2.10	Ks3	grijs	blauw	licht					
	-2.10	-2.60	V	bruin							top geleidelijk ver-dronken in klei; geen veraarding - oxidatie
	-2.60	-2.80	Zs1	grijs							
10	0.00	-1.50	x								
	-1.50	-2.00	Ks3	grijs							scherpe ondergrens
	-2.00	-2.45	V	bruin							
	-2.45	-2.55	Ks3	grijs		licht					
	-2.55	-2.70	Zs1	grijs							
11	-0.05	-1.15	x								
	-1.15	-1.55	Ks4	bruin	grijs						scherpe ondergrens
	-1.55	-1.90	Ks3	grijs		licht					
	-1.90	-2.30	V	bruin							top door erosie ver-dwenen
	-2.30	-2.45	Ks3	grijs					1		
	-2.45	-2.55	Zs1	grijs		licht					
12	-0.10	-1.10	x								
	-1.10	-1.40	Ks3	bruin	grijs				2		scherpe ondergrens
	-1.40	-1.85	Ks3	grijs		licht					

Boornummer	Bovenkant laag (m NAP)	Onderkant laag (m NAP)	Laag	Hoofdkleur	Bijkleur	Tint	Houtskool	Aardewerk	Humus	IJzeroxide	Opmerkingen
	-1.85	-2.70	V	bruin							
	-2.70	-2.85	Zkx	grijs							
	-2.85	-3.00	Zs1	grijs							
13	-0.05	-1.25	x								
	-1.25	-1.35	Ks3	bruin	grijs				1		scherpe ondergrens
	-1.35	-1.85	Ks3	grijs		licht					
	-1.85	-2.25	V	bruin							
	-2.25	-2.60	Ks2	grijs							
	-2.60	-2.80	Zs1	grijs							

